С. С. Сидоренко, канд. філос. наук, доц., УДУФМТ

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАКТИКИ В ДИСКУРСІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕТИКИ

Утвердження нових ціннісних орієнтацій в пізнанні біосфери здійснюється в постнекласичній раціональності. Сформувалась така галузь, як екологічна етика, на засадах якої постають неруйнівні екологічні практики.

Ключові слова: постнекласична раціональність, екологічні практики, екологічна етика, антропоцентризм.

Утверждение новых ценностных ориентаций в познании биосферы осуществляется в постнеклассической рациональности. Сформировалась такая область, как экологическая этика, на основе которой становятся неразрушительные экологические практики.

Ключевые слова: постнеклассическая рациональность, экологические практики, экологическая этика, антропоцентризм.

Approval of new value orientations in the knowledge of the biosphere is in postnonclassical rationality. Formed a sphere such as environmental ethic, which is based on non-destructive environmental practices.

Keywords: postnonclassical rationality. environmental practices, environmental ethics, antropocentrism.

Необмежений розвиток призвів до глобальної екологічної кризи. Утім, для гарантування майбуття людини замало лише констатувати цю кризову ситуацію та потребу радикального покращення стану довкілля. Вибір ефективної методології потребує відповіді на питання: "Чому так сталося? Що потрібно змінити у ставленні людини до біосфери?" Окрім аналізу настанов світоглядного, науково-теоретичного та практичного, характеру окреслені запитання зачипають і площину моральності. Етичні проблеми, які постають внаслідок деструктивного ставлення людини до біосфери, стали предметом такої постнекласичної галузі як екологічна етика.

Мета статті – показати, що формування екологічної етики створює умови для становлення про-екологічних практик. Для того, щоб виробити систему дій, яка б не шкодила природі, біосфері, людині, потрібно принципи, орієнтації цих дій "пропустити" через моральну свідомість.

Слід відзначити, що лише набувши статусу моральних переконань, вимог, дозволів та заборон засади людської діяльності можуть стати підгрунтям неруйнівних екологічних практик. Недарма багато дослідників наголошують включення взаємин людина – природа в сферу морального відношення та формування вимог екологічного імперативу.

Треба зауважити, що традиції української культури у ставленні до природи мають взірці етичних роздумів. Так, методологічні засади екологічної етики можливо сформувати, спираючись на ідеї Г. С. Сковороди. Йдеться про певну трудову етику. Так, сенс людського буття він вбачав у трудовій діяльності – життя і діло є одне і те саме, але справжнє щастя може бути тільки у вільній праці, яка заснована на пізнанні людиною своїх природних нахилів та здібностей [1]. Важливою складовою для утвердження таких етичних орієнтирів є життєвий досвід. Його людиномірність створює особливий пласт культурної "емпірії" з такими характеристиками, як добро та зло, можливість – неможливість, безпека –

небезпека тощо. Така емпірія виступає як онтологія людської суб'єктивності, що задає горизонт осмисленого існування та вибору поведінки [2].

Цікаві міркування про світоглядну та моральну "навантаженість" науки висловив відомий англійський історик та філософ А. Дж. Тойнбі. Він намагався цілісним чином підійти до осмислення людства та його розвитку. Свою точку зору А. Дж. Тойнбі представляє як позицію історика, "який розглядає Всесвіт та все, що в нього включено, – дух та плоть, події та людський досвід – в поступальному русі крізь простір та час" [3]. У статті "Наука та технологія: на благо чи на зло?", яка є в збірнику "Цивілізація перед судом історії", А. Дж. Тойнбі представляє взаємини науки та моралі, які характерні для класичної науки. "Науки та технології – сили морально нейтральні. Це плоди нейтральних в моральному відношенні інтелектуальних здібностей Людини, та вони нагороджують Людину за її успіхи у цій галузі людської діяльності тим, що наділяють її владою, яку вона за бажанням може використовувати в ім'я життя та добра або смерті та зла" [4]. За образним висновком дослідника, чи хороший плід, чи поганий, а вистигають вони на одному й тому ж дереві. Це означає, що знання, яке ми отримуємо як плоди нашої діяльності, відкриває знання нашої власної людської природи [5].Таким чином, гуманітарна складова знання та пізнання вводиться вже тому, що здійснює пізнання людина. Водночас зауважимо, що говорити про нейтральність можливо стосовно класичної науки. В постнекласиці ситуація істотно змінилася.

Аналізуючи питання про типи цивілізаційного розвитку людства, В. Стьопін зупиняється саме на культурних, ціннісних "кодах" такого розвитку. Він показує, що техногенна цивілізація пов'язана зі специфічною системою цінностей. Однак глобальні кризи, що виявилися саме в техногенній цивілізації, та потреба їх подолання породили питання: "Чи можливо вийти з цих криз, не змінюючи базисну систему цінностей техногенної культури? Я вихожу з того, що цю систему цінностей доведеться змінювати, що подолання глобальних криз потребуватиме змін цілей людської діяльності та її ціннісних регулятивів" [6]. Отже, цінності системи культури та їх трансформація є необхідним підґрунтям нового ставлення людини до природи.

Погоджуючись з оцінками класичної науки, маємо зауважити, що в сучасній науці часто – густо питання: на благо чи ні використовуються результати науки – треба вирішувати до здійснення дослідження. На нашу думку, тут доречно навести слова Ф. Фукуями, якими він висловив своє ставлення до новітніх технологій (зокрема до біотехнології) та їх вплив на суспільство і людину: "Ми не зобов'язані вважати себе рабами невідворотного технологічного прогресу, якщо цей прогрес не слугує людським цілям" [7]. Важливо правильно визначити, якими є ці людські цілі. Це можливо зробити досліджуючи постнекласичні перспективи екологічних практик.

Наведені вище міркування свідчать про те, що ідеал ціннісно-нейтрального дослідження трансформується. Таке пов'язане з низкою обставин. Серед них особливості об'єктів дослідження та практикування. Це

такі об'єкти дослідження сучасної науки, що є складними системами, які самоорганізуються та саморозвиваються і в які органічно включена людина – живі системи, екосистеми, включаючи біосферу, медико-біологічні комплекси, об'єкти біотехнології, генної інженерії, системи "людина – машина", включаючи складні інформаційні комплекси, системи штучного інтелекту тощо. Особливості дослідницького та практичного ставлення до таких об'єктів обумовлені тим, що з означеними системами не можна досить вільно експериментувати та включати їх до практичної діяльності людини, оскільки істотну роль починає відігравати знання заборон на такі дослідницькі та практичні дії, які потенційно містять у собі наслідки кризового та катастрофічного характеру. Отже, перетворення означених об'єктів стає підґрунтям не лише для епістемологічних, методологічних проблем, а й для породження етичних аспектів практик.

Крім того, трансформація ціннісних орієнтацій пов'язана з людиновимірністю об'єктів сучасного дослідження та практикування. "При вивченні "людиновимірних" об'єктів пошук істини виявляється пов'язаним з визначенням стратегії та можливих напрямів перетворення такого об'єкту, що безпосередньо зачіпає гуманістичні цінності" [8]. Отже, з людиновимірними об'єктами не можна досить вільно експериментувати, не означивши моральних засад їх дослідження.

А. М. Єрмоленко зауважує, що стратегією обґрунтування екологічної етики є подолання антропоцентризму та зазначає, що такого можливо досягнути, якщо слідувати наступним традиціям: етиці рівності всього живого, яка ґрунтується на введенному А. Швейцером принципі "благоговіння перед життям", та голістичній етиці, яка виходить з визнання морального статусу всієї природи" [9]. Водночас, оскільки все ж таки діє людина, то момент людського завжди буде привнесений в форми та результати діяльності. Враховуючи це, наведемо цікаву думку К. Апеля, який зауважує, що антропоцентризм в екологічній етиці подолати неможливо в принципі, а можна лише розширити. Йдеться про включення в цей принцип відповідальності людини за інші живі істоти, планетарну відповідальність. Тобто, можлива аналогія з моделлю "піклування" або "представництва", які є у людських взаєминах за умов обмеженої комунікативної компетенції [10].

В сучасній літературі наголошується різноманітність концептуальних представлень екологічної етики. Відсутня якась одна, спільна точка зору з приводу її визначення. Так, екологічну етику розглядають як породження інвайронментальної етики, як такої, що виникає значно раніше. Водночас, вони обидві вважаються важливими джерелами та складовими глобальної біоетики [11].

Важливі акценти в розумінні екологічної етики робіть В. Є. Борейко. Він надає великого значення ідеї дикої природи та виходить з неї, говорячи про екологічну етику. Дослідник вважає, що має бути розроблена нова етика, яку, посилаючись на Лінду Гребер, він називає "етикою дикої природи": "Етика дикої природи зобов'язує відмовитись від нав'язування власної волі дикій природі, навчає благоговіти перед нею та від-

чувати як святий простір. Вона вимагає поваги до автономії дикої природи та здатності диких видів самим визначати хід їх власного життя. Відповідно до такої етики все, що робиться для захисту дикої природи – благо. Зрубати дерево, знищити вид, згубити ділянку дикої природи є за своєю суттю неправильним" [12].

В західних англомовних джерелах екологічна етика оцінюється як така галузь, що має майбутнє, галузь, що буде рухатися вперед. Таке пов'язують принаймні з трьома факторами. По-перше, екологічна етика повинна та буде стимулювати зміни в політичних зусиллях стосовно розв'язання екологічних проблем. Екологічна етика стосується формулювання наших моральних зобов'язань стосовно навколишнього середовища. Йдеться не стільки про критику "провалів" політики, скільки про те, щоб вказувати альтернативні та більш ефективні варіанти розв'язання проблем, з якими людство стикається. Можливо, більш важливим є визначити схему зобов'язань пересічних людей, ніж держави, і йти "знизу вгору" у їх вирішенні. Провідну роль в таких практикуваннях може відігравати бізнес, навіть великий бізнес – і це може бути в його інтересах, якщо враховуються інтереси споживачів. В такому напрямку цілі ділової та екологічної етики можуть збігатися [13].

Втім, сфера екологічної етики все одно є ширшою. Оскільки визнається, що людина має екологічні зобов'язання, то це впливає на всі сфери етики, включаючи теорію справедливості, прав людини та ін. Тут виявляються глобальні аспекти екологічного впливу, та вони породжують моральні проблеми, наприклад, шкода будинкам, аспекти санітарії, стійкість до хвороб, можливість заробляти собі на життя – все це пов'язане з навколишнім середовищем та водночас є правовими питаннями [14]. І, нарешті, екологічна етика пов'язана з наукою, чи то йдеться про зміни в нашому розумінні того, як екосистеми функціонують, чи то про відомості про екологічну кризу – таке буде впливати на наукове мислення і через нього – на наші екологічні зобов'язання [15].

В західних англомовних джерелах з екологічної етики підкреслюється її націленість на регулювання саме екологічних практик. Так, в поле роздумів екологічної етики вводяться такі питання, як моральність чи неморальність певних практичних дій людини в природі. Наприклад, гасіння природних пожеж або вибраковування диких видів для захисту цілісності певної екосистеми – чи є це морально припустимим? Або: чи моральні дії фермерів у непромислових країнах, коли практикуються підсічно-вогневі методи очищення районів сільського господарства або проведення гірничими компаніями відкритих гірських робіт в раніше недоторканій природі? Чи мають захищатися права природного довкілля [16]?

Отже, екологічна етика кидає виклик традиційному антропоцентризму. По-перше, вона ставить під сумнів передбачувану моральну перевагу людських істот стосовно членів інших видів на Землі. По-друге, вона досліджує можливості раціональних аргументів на користь визнання цінності природного середовища.

Слід зазначити, однак, що деякі теоретики, що працюють в цій галузі, не бачать необхідності в розробці нових, неантропоцентричних теорій. Замість цього, вони виступають за те, що може бути названо "освіченим антропоцентризмом". Йдеться про думку, що всі моральні обов'язки, які мають відношення до навколишнього середовища, випливають з наших прямих обов'язків перед людиною та її життям. Практичні цілі екологічної етики, які підтримує освічений антропоцентризм, полягають в наданні моральних підстав для соціальної політики, спрямованої на захист навколишнього середовища Землі і усунення деградації навколишнього середовища [17].

Цікавими є роздуми стосовно екологічної етики Елізабет Сахтуріс (E. Sahtouris). Говорячи про регулятивну роль етичних принципів в людській діяльності, вона виходить з принципу коеволюції. Дослідниця наголошує, що вид не може розвиватися окремо поза коеволюцією з усіма іншими видами, оскільки всі вони відіграють свою роль в нашому розвитку. Люди не змогли б розвиватися самі. Якщо подивитися на співробітництво у розвитку живих систем іншими очима, одразу побачимо, що немає більше підстав вважати людину вищою формою життя, ніж інші [18].

Проте тільки людина здатна поглянути на світ з позицій дійсно широкого світогляду, який включає в себе всі можливі точки зору на додаток до нашої власної. Тому людство може і повинно в перспективі побачити себе в якості частини набагато більшої системи живого, або бути такою частиною, і навчитися діяти відповідним чином. Як зауважує Е. Сахтуріс, саме тому, що це безпрецедентний вибір, який тільки людина здатна зробити, ми повинні запитати себе, що правильно чи неправильно, добре чи погано для нас – особисто, в соціальному сенсі і як для виду [19].

"Ключ" до природної етики, на думку Елізабет Сахтуріс, в тому, що природа, кожна жива система працює у власних інтересах, мета яких – збереження свого життя – чи то клітина, особина, цілий вид або екосистема [20]. Отже, екологічна етика виходить з того, що особисті інтереси кожного рівня екосистеми мають бути враховані та узгоджені з інтересами всієї системи. Як відзначає дослідниця, природа перевіряє моделі еволюції видів і екосистем в існуванні одних поруч з іншими, щоб побачити, що вони або перебувають у стані відновлення, балансу – що вони перебувають в гармонії, є взаємно узгодженими. Незалежне існування не дає змогу вижити. Це тестування розглядається як перехід від нової екосистеми, в якій декілька видів конкурують за територію, до зрілої екосистеми, в якій багато видів існують і продемонстрували взаємну узгодженість [21].

Цікавим в підході дослідниці є, на нашу думку, те, що вона поєднує цілісний підхід з поняттям гармонії та надає цьому роль моральних регулятивів, формулюючи питання: чи може кожен з нас вважати, що краще життя цілого призведе до збереження його власного життя та здоров'я? Система працює таким чином, щоб кожна частина не використовувала більше, ніж потребує, і тим самим робила свій внесок у добробут всього [22]. Кожна частина таким чином, знаходить свою динамічну рів-

новагу з будь-якою іншою стороною. Здійснюється ситуація взаємної узгодженості таким чином, що вся система працює як цілісність.

Для людства це означає визнання того, наскільки воно впливає на життя планети, частиною якої воно є та буде залишатися. Історія привела людей до короткозорості підлітків – егоїзму воєн, ненависті, недовіри і нерозумних руйнувань власного середовища. Утвердилась звичка вважати, що вся природа є людською власністю, тому земля і ресурси вважаються факторами прибутку.

Однак настав час усвідомити, що максимальний прибуток окремої людини зводить до мінімуму соціальну стабільність і благополуччя, а максимальний загальний прибуток руйнує природні системи життєзабезпечення. Якщо людство хоче вижити як вид, то повинно навчитися змінювати свої ідеї і спосіб життя, жити в умовах збалансованих взаємин суспільства та природи. Як наголошують дослідники [23], настав час усвідомити, що всі старі звички та інтереси людства, навіть якщо вони формують індивідуальну і національну самосвідомість, мають докорінно змінитися. Зміни потрібні глибокі та далекосяжні, і кожен може від них виграти.

Мають відбутися глибокі зміни в людській ментальності. Вони мають відбутися добровільно, і це є найважчим. Наприклад, учені відзначають той факт, що фотосинтезуючі рослини використовують лише невеличку частину сонячної енергії, та цього замало для технологічного прогресу, який потребує все більше та більше енергії. З точки зору екологічної етики, людство має прислухатися до власної інтуїції та навчатися мудрості у планети Земля, яка є джерелом нашого створення. В інтересах людства, якщо мати на увазі довгострокові інтереси, є вільний вибір стратегії служіння іншим видам. То є внесок у здоров'я планети [24].

Про-екологічні практики є системами, що самоорганізуються. Для таких систем важливими є відповідні, нові атрактори. Вони виникають в новому середовищі. Отже, треба змінити середовище разом з ціннісними орієнтаціями. Як підкреслює І. С. Добронравова, "людський фактор" з його ментальною компонентою стає визначальним для можливостей самоорганізації тих чи тих структур. Саме стан середовища визначає набір можливих атракторів. Для того, щоб змінилися атрактори, треба змінити середовище, тобто саму людину разом з її цінностями [25]. Якщо цінності та моральні наміри людини стають контролюючим фактором самоорганізації, малі і великі справи кожного можуть стати вирішальним моментом в переведенні нашого екологічного середовища в новий стан, де можливими стануть більш сприятливі сценарії майбутнього і природи, і людини.

Таким чином, класична наука та практики, які спиралися на класичну раціональность, ґрунтувалися на специфічній системі цінностей. Вона дозволяла руйнівні дії людини стосовно природи, які спровокували глобальну екологічну кризу. Формування неруйнівних екологічних практик – про-екологічних – потребує докорінної зміни системи цінностей, що є в основі людського практикування стосовно біосфери.

Утвердження нових ціннісних орієнтацій в пізнання біосфери та практичних дій стосовно неї здійснюється в постнекласичній раціональ-

ності. Вона представляє новий етап розвитку етосу пізнання та практикування. Практичні дії людини в природі вже не можуть оцінюватися з ціннісно нейтральних позицій. Людина, що нищить довкілля, не може вважатися моральною. В сьогоденному світі сфера морального відношення розширена, і до неї включене і ставлення людини до світу живого, до біосфери. Йдеться про поширення загальногуманістичних принципів на екосистеми, біосферу в цілому. Сформувалась така галузь, як екологічна етика, що містить етичні регулятиви людського ставлення до природи, біосфери.

Про-екологічні практики мають ґрунтуватися на ціннісних принципах постнекласичної раціональності. Зважаючи на те, що вони здатні до самоорганізації, то їх формування потребує нового середовища та нових атракторів. Отже, утвердження про-екологічних практик потребує зміни культурно-цивілізаційного середовища та відповідно його ціннісних орієнтацій. Нові ціннісні орієнтації ментальності людини у ставленні до біосфери виявляються визначальними в формуванні змін середовища як умов для формування про-екологічних практик.

Потрапляючи у сферу регулятивних дій екологічної етики людина як суб'єкт про-екологічних практик, представляє нове, порівняно з практиками техногенної цивілізації, ставлення до біосфери. На противагу їх спрямуванню – перетворенню природного у штучне, про-екологічні практики відновлюють зв'язок людини та біосфери, долають агресію людини стосовно природи, її експансію в природу та відновлюють екологічну сутність людини.

1. Природа і етнос / відп. ред. В. С. Крисаченко. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 77. 2. Там само. – С. 79. 3. *Тойнби А. Дж.* Цивилизация перед судом истории : сборник / А. Дж. Тойнби ; [пер. с англ. И. Е. Киселевой, М. Ф. Носовой]. – М. : Издательская группа "Прогресс" – "Культура" ; СПб. : ЮВЕНТА, 1995. – С. 20. 4. Там же. – С. 381. 5. Там же. 6. *Степин В. С.* Философия и эпоха цивилизационных перемен // Вопр. философии. – 2006. – № 2 – С. 22. 7. *Фукуяма Ф.* Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма ; [пер. с англ. М. Б. Левина]. – М. : ООО "Издательство АСТ" : ОАО"Люкс", 2004. – С. 308. 8. *Степин В. С.* Эволюция этоса науки: от классической к постнеклассической рациональности // Этос науки / отв. ред. Л. П. Киященко и Е. З. Мирская. – М. : Academia, 2008. – С. 43. 9. *Єрмоленко А. М.* Екологічна етика: проблема обґрунтування // Практ. філософія. – 2003. – № 3. – С. 135. 10. *Апель К. О.* Екологічна криза як виклик дискурсивній етиці // Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. – К. : Лібра, 1999. – С. 413–454. 11. *Пустовит С. В.* Глобальная биоэтика: становление теории и практики (философский анализ) / С. В. Пустовит. – Киев : Арктур-А, 2009. – С. 192. 12. *Борейко В. Е.* Современная идея дикой природы / В. Е. Борейко. – Киев : Эколого-культурний центр, 2001. – С. 72. – (Серия "Охрана дикой природы"; Вып. 19). 13. Environmental Ehtics // The Internet Encyclopedia of Philosophy. – 2008. – P. 16 [Electronic source]. – Access mode: http://iep.utm.edu/e/envi-eth.htm 14. Ibid. – P. 17. 15. Ibidem. 16. Ibid. – P. 1–2. 17. Environmental Ehtics // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – 2008 [Electronic source]. – Access mode: http://plato.stanford.edu/entries/ethics-environtmental. 18. *Sahtouris E.* Earthdance: Living Systems in Evolution / Ellisabet Sahtouris. – P. 1 [Electronic source]. – Access mode: http://www.ratical.org/LifeWeb/Erthdnce/chapter18.html. 19. Ibid. – P. 3. 20. Ibid. – P. 7. 21. Ibid. – P. 8. 22. Ibidem. 23. Ibid. – P. 10. 24. Ibid. – P. 11. 25. *Добронравова І. С.* Філософія та методологія науки / І. С. Добронравова, Л. І. Сидоренко. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2008. – С. 124.

Надійшла до редколегії 14.09.12